

Una literatura en crisi, un país sense cultura?

Tota estructura econòmico-social crea unes necessitats culturals pròpies que, d'una manera espontània, desenrotllen unes formes que tendeixen a satisfer-les amb més o menys contundència. [...] La Revolució industrial, per exemple, amplià notòriament la base de productors i consumidors i, gràcies a les seves invencions tècniques, elaborà unes noves formes de cultura, que anaren des del periodisme i la potenciació de les velles mògies novel·lístiques i teatrals fins a la radiofonia i el cinema. La Revolució tecnològica o com l'anomenin els especialistes del ram, iniciada en els primers decennis del segle i consolidada després de la darrera guerra mundial, ha condicionat unes noves estructures que, en ampliar la base de productors i consumidors a quasi tots els sectors de la societat, ha produït unes noves necessitats que cerquen, naturalment, noves formes d'expressió. [...] El problema, gosaria formular-lo en els termes següents: o la nova cultura de masses devorà la vella de biblioteca i museu, o aquesta, eixamplant amb urgència les pròpies bases de creació i difusió, l'orientarà críticament fins a absorbir-la. Però, aleshores, ja no serà la mateixa cultura d'Horaci ni tan sols la de Dickens sinó una de nova que, partint de la tradició i obrint-se al futur, realitzarà amb autenticitat les necessitats del món d'avui.

Joaquim Molas, *Una cultura en crisi* (1971)

Tenint en compte que som quatre gats, els catalans mantenim un nombre increïble d'escriptors [...]. Si la literatura que el país ha produït en els darrers anys no és cap meravella, el mateix pot dir-se de la que s'escriu arreu del món capitalista. Hi ha, però, una diferència fonamental: els escriptors estrangers saben escriure i els d'aquí, molts dels d'aquí, no. I quan dic escriure vull dir simplement redactar, expressar una idea o explicar una història o comunicar una emoció amb un mínim de correcció, precisió, elegància, gràcia i originalitat.

Joan-Lluís Marfany, «Pobres escriptors» (1980)

Això de les cultures i les literatures nacionals no són coses que són donades per decret diví: només existeixen com a tals en tant que la societat les crea en la consciència de la seva diferenciació en relació amb les altres i les utilitza en totes les seves funcions i dimensions. Vull dir que només tindrem una cultura nacional si la cultura que tenim la tractem com a tal. Si no, no ens erréssim, no optariem per una altra cultura; optariem, ni més ni menys, que per la incultura. Això sí, seria més còmode i més barat.

Jordi Castellanos, «El clos matern dels clàssics» (1992)

[...] vaig tenir una conversa amb en Molas sobre els límits i funcions de la història de la literatura, sobre el paper que feia actualment a Catalunya, sobre les mancances de la crítica, etc. [...] I vàrem decidir que podríem fer-ne un text per a Els Marges, signat pels de literatura i, per tant, treballat conjuntament. Que ens hauríem de documentar bé i treballar-hi fort.

Jordi Castellanos, [Carta a Josep Murgades], 19-1-1980

Aquesta primavera de 2014 *Els Marges* compleix quaranta anys. El balanç retrospectiu a fer, amb motiu de l'efemèride, és agreuolç, ambivalent si més no. D'una banda, la llengua i la literatura catalanes –el seu estudi i difusió, objectiu primordial de la revista– no han assolit en aquests anys, ni de molt, l'estatus de consolidació que les faria plenament homologables, quant a ús, funcions, disponibilitats i exigències, amb les de qualsevol país establert. Però, d'altra banda, no és menys evident el fet que ni els últims espeternecs de la dictadura, ni les claudicacions vergonyants de la transició, ni la piconadora uniformant de la globalització, ni els embats de la més recent crisi del capitalisme, no han relegat a la condició de residuals la llengua i la literatura mil·lenàries de la nació.

Si, en el seu moment (el 1979), un editorial d'*Els Marges* (qualificat de «manifest» per la *vox populi*) va cridar l'atenció sobre expectatives mancades i realitats frustrants concernents la situació de la llengua, és ara potser avinent d'alertar sobre deficiències que afecten la literatura –en el seu discurs primari (o creatiu) no menys que en el seu discurs secundari (o historicocrític). Perquè si alguna cosa l'ha caracteritzada durant les darreres quatre dècades és una situació de crisis recurrents. Els anys setanta foren els d'una gran crisi de la literatura catalana en el sentit de canvi en les orientacions ideològiques, socials, estètiques i comercials. De fet, aquella dècada s'obrí amb l'omnipresència del mot «crisi» en les valoracions de la situació cultural, i es tancà amb un sistema literari radicalment transformat respecte dels anys seixanta. D'aleshores ençà, es podria dir que la literatura catalana ha viscut en estats constants de crisi. Però no en el sentit limitat i negatiu que es dona comunament a aquest concepte, sinó en el seu sentit ampli, divers i ambigu. Ha estat, evi-

dentment, una literatura plena de deficiències, però també d'excel·lències i assoliments. Això en un context al llarg del qual s'ha mostrat més mutable i flexible, àdhuc líquida, que mai abans. Ha viscut alteracions estructurals en tots els àmbits, diferents formes de relació amb el públic, problemes polítics, canvis de model editorial i educatiu, influències proteïques, manca de relacions entre discursos culturals, odis i contactes de mena molt diversa amb altres formes d'oci, dificultats de penetració amb les noves tecnologies. I avui pateix les conseqüències d'una situació econòmica i de l'aparició constant de nous mitjans de creació, de difusió i de consum que podrien provocar una transformació tan profunda com la de la dècada dels setanta.

La literatura ha estat des del segle XIX el fonament bàsic de la cultura catalana. Aquest país, per motius històrics, socials, polítics i econòmics, i per la vàlua d'alguns escriptors, ha esdevingut especialment literari. Amb més o menys lectors i amb major o menor influència directa, la literatura és probablement la forma cultural pròpia més desenvolupada, practicada i difosa pels catalans. La complexitat i la variabilitat just esmentades amb què s'ha desplegat en les darreres dècades ha fet possible que continuï essent, malgrat la pèrdua d'incidència específica de qualsevol literatura en l'era del predomini audiovisual, una literatura viva, dúctil, eficaç. Però, per força, també ha estat un mitjà problemàtic i discutible de coneixement, d'incidència social, de relació amb el passat i amb el present, de construcció nacional.

Inici d'un balanç literari

No importen ara les disquisicions etèries entorn de conceptes esmunyedissos, llastats d'ideologia, com la major o menor «qualitat» de tals o tals altres obres, o com el grau de rellevància d'aquests o d'aquells altres autors. No. Importa sí, en canvi –conscients que qui té «canons» sempre fixa més cànons que qui no en té–, subratllar les dificultats, en el cas català, d'ajustar els imperatius de la producció amb els requeriments del consum. I veure com, sense prou possibilitats de generar una dinàmica retroalimentadora entre els dos grans pols que regeixen una economia de mercat –l'oferta i la demanda–, es dista molt aquí encara del mínim d'equilibri desitjable.

Hi ha, proporcionalment parlant, més escriptors que lectors, més editorials que plataformes difusores de la lectura, més lletraferits que lletrallegits –almenys en la llengua i en la literatura del país. Tots ells sobreviuen entre la incapacitat d'emancipació i la resistència a l'assimilació mentre que, en paral·lel, acusen els avatars de les respectives precarietats.

Així, la hipertròfia del simbòlic que es produeix en la llengua –resultat dels entrebancs amb què aquesta topa per obrir-se pas en tot d'àmbits funcionals emi-

nentment utilitaris i amb l'exaltació subsegüent que se'n fa en tot d'altres àmbits d'ostentosa sumptuositat supèrflua—, troba una correspondència simètrica en el procés de totemització que experimenta la literatura. Un procés que es va consumant bé al compàs —tan mecanicista com aleatori— de commemoracions aniversarials de nombre rodó, bé a l'atzarós envit de convocatòries ocasionals de premis i d'ajuts. Dit d'una altra manera, i amb referència concreta a la literatura: com més li costa d'integrar-se en l'engrenatge de les lleis pròpies de tota transacció comercial satisfactòria per a ambdues parts, més es veu abocada al sobredimensionament dels anys que fa d'aquell tal o d'aquella qual, d'això o d'allò; més es dispendia, a un tal propòsit, en confeti de festivals tan circumstanciats com efímers.

I no és que l'aprofitament eventual de segons quins pretextos cronològics o l'assignació de determinades partides pressupostàries siguin, *per se*, opcions nocives o blasmables. Hi ha institucions de referència que, malgrat moure's dins l'estret marge d'una territorialitat no sempre extensible al conjunt del país i d'uns pressupostos ínfims, prou s'esforcen, amb més o menys d'encert, a desenvolupar polítiques fomentadores de la llengua i de la literatura catalanes —com fan altres entitats anàlogues d'arreu i dotades, aquestes sí, d'un Estat propi.

El problema és que sovint, per sota d'aquest tipus d'iniciatives, no hi ha la base necessària perquè aquestes siguin, ras i curt, allò que haurien de ser: epifenòmens merament vistosos de realitats de més gruix, és a dir, d'aquelles realitats en bona mesura inexistent a casa nostra, i de les quals pompes i faramalles vàries pretenen erigir-se en forçat succedani.

Els gèneres: la narrativa

En l'assoliment d'una relació equilibrada entre producció i públic juguen un paper especialment rellevant els gèneres narratius. Com a mínim des de la Renaixença, han estat la clau per mesurar la salut de la literatura catalana. No és del tot cert que siguin els únics gèneres populars i de difusió d'una literatura, perquè la poesia ha complert amb escreix aquest paper en tota mena d'indrets i períodes. El que sí que és cert, però, és que la narrativa és la pedra de toc per a la constitució d'una literatura no subordinada. Perquè l'existència d'una narrativa difosa socialment té al darre-re una sèrie de condicions —alfabetització, indústria cultural, mercat, referents socialment compartits, etc.— que només es poden trobar en una literatura consolidada. És per això que, des del moment que es proposà ser una literatura moderna, la catalana ha tingut fam de novel·les, i d'una manera molt declarada en els moments en què s'albirava una estabilització possible, com als anys vint-trenta i als anys vuitanta del segle XX. Dues forces han actuat aleshores: d'una banda, la petició d'excel·lència; de l'altra, la petició d'una literatura de consum. De l'equilibri entre

aquestes dues variables depèn l'èxit d'una narrativa consolidada, però en el nostre cas és molt fàcil que una variable es mengi l'altra. O, com hem anat veient, que la variable del consum sigui la que acabi atorgant l'excel·lència. Aquest és el moment en què ens trobem: són les llistes de llibres més venuts les que marquen l'autèntic valor d'una obra literària. És la indústria editorial la que imposa aquest camí. Què s'hi pot objectar? És el recorregut que han fet totes les literatures que viuen en els temps postindustrials, postmoderns o hipermoderns. La difusió de la literatura i de la crítica en blogs i missatges del món virtual no fa més que accentuar aquesta tendència. Avui dia, la massa de lectors té a la seva disposició una veu pública com no l'havia tinguda mai, i no és gens estrany el cas d'obres que es publiquen comercialment gràcies a la difusió prèvia que hi han tingut. Assistim, doncs, a una popularització crítica que és, en definitiva, l'imperi de la immediatesa i de les aspiracions i dels interessos personals, esdevinguts de grup quan hi ha prou gent capaç de clicar el «m'agrada». En realitat, la narrativa es mou per nínxols de mercat, en els quals els grups més nombrosos, o amb interessos més compartits, imposen els èxits comercials que les editorials busquen. Fet i fet, els gèneres minoritaris, com la mateixa poesia, no són realment, avui dia, un nínxol de mercat? El resultat és una literatura en el fons solipsista, que no té una autèntica visió ètica, moral, metafísica, explicativa, sobre el món i la societat, sinó que es limita a reproduir en forma divertida o agradable les preocupacions, les idees, les aspiracions, del nínxol de mercat al qual dona resposta. Això és constatable amb els autors que havien intentat fer literatura a l'antiga manera i que han anat caient, l'un rere l'altre, en aquesta situació. És un fet alarmant? En realitat, no: és la situació del nostre temps. Cada època té la seva literatura i la funció que atorga a la seva literatura, i només *i posteriori* –des de les seves pròpies funcions– rescaten o judiquen els que han vingut abans en l'intent de construir un cànon. Sí que cal, però, esforçar-se per no confondre coses, i no voler fer passar bou per bèstia grossa. La crítica continua tenint les funcions –o les hauria de tenir– d'explicar el que està passant, de no vendre com a obres mestres obres que no ho són, o d'entendre que el concepte d'«obra mestra» ja no pot ser el mateix, i de trobar els valors més remarcables de la producció actual. No tant per reconduir res –no es pot lluitar contra el mercat– sinó per orientar els lectors i per fer-los veure que, sense renunciar a les pròpies, que no ho faran, hi ha alternatives possibles que la història ens ofereix i que l'actualitat pot mirar de recollir.

Avui dia, la narrativa catalana –el llibre en català– té un mercat suficient però reduït. No ultrapassa el 30 % de lectors habituals. Aquests lectors s'han mantingut perquè la literatura catalana ha evolucionat en el sentit de les literatures coetànies. No és cap mèrit si tenim en compte que la literatura no es pot escriure de manera diferent a com es fa en cada moment històric; sí que ho és si assumim que es tracta d'una dura conquesta de la lluita per la consolidació literària, que ha tingut prou força per permetre seguir el camí de l'actualitat a la literatura catalana. És, doncs,

una història d'èxit, però també de fracàs. No tindrem més lectors si fem novel·les més bones, perquè, des dels paràmetres actuals, ja les fem. No tindrem més lectors si aprofundim en el bilingüisme literari –cada cop més hi ha obres que es complauen a posar-hi personatges que parlen en castellà– ni en l'hibridisme lingüístic –una tendència que no es pot portar més lluny sense que perilli tot. Només tindrem més lectors si s'eixampla el nombre potencial de lectors en català, i la qüestió aquí és purament política: si les lleis van en contra de la llengua del país, si les que hi van a favor no es compleixen, si els joves i els grans consumim la cultura no literària majoritària en castellà –cinema, jocs d'ordinador, sèries de televisió–, si la llengua autènticament funcional no és la catalana –prospectes de medicaments, contractes, hipoteques, judicis, etiquetes comercials–, aquest 30 % és un miracle del voluntarisme que no es podrà aguantar gaire enllà.

Els gèneres: la poesia

La poesia ha estat un actiu simbòlic capital en la història catalana contemporània. Ha estat l'estendard de la presa de consciència lingüística i nacional autoanomenada Renaixença; el gènere que, relançat pel Modernisme i potenciat pel Noucentisme perquè es produeix al marge dels valors interessats i volubles del mercat, va permetre situar la literatura catalana al centre de la modernitat occidental; la resistència contra la voluntat exterminadora del franquisme; la base sobre la qual el realisme històric va intentar reconstruir un sistema literari modern i complet; l'esquelet de la xarxa que en la dècada dels setanta estructurarà simbòlicament els Països Catalans; l'espai de llibertat en què han parlat incomputables veus des de la ignorància més atrevida fins a la saviesa més lluminosa.

El marc postmodern de la indústria i del gerencialisme culturals ha afavorit la producció pública de poesia tant com la de qualsevol altra forma literària. A més, les especificitats del gènere sembla que el poden mantenir al marge de certs efectes perversos que la nova situació econòmica provoca en el conjunt de la cultura. En els darrers anys hem vist com naixien editorials dedicades exclusivament a la poesia i fins i tot com, en moments d'eufòria excessiva, es parlava d'un retorn del seu predomini cultural. La brevetat, la facilitat de difusió, la renúncia assumida als grans tiratges i al funcionament industrial, l'adaptabilitat a les noves formes espectaculars de consum cultural i altres factors propis, fan aquest gènere capaç de resistir sense gaires dificultats les crisis polítiques, socials i econòmiques que puguin venir. Tanmateix, només podrà incidir-hi si amplia els cercles de repercussió social i d'influència profunda en les individualitats. Paradoxalment l'allunya d'aquest objectiu allò que la beneficia.

Un dels grans valors de la poesia dels darrers anys, i el que ha fet possible aquesta seva vitalitat vehement, és que s'ha convertit en mitjà de relació social. Es tracta

d'un fet evident tant en les xarxes virtuals com en determinats locals, festivals i recitals –amb rima queda dit. S'hi fa visible l'existència d'un cert públic ocasional i variable, però també, per damunt de tot, d'una gran massa d'habituals reconeguts que exerceixen alhora de públic, poetes i comentaristes. És l'actualització d'una figura freqüent de les últimes dècades: aquella en què es fonen les funcions de lector, escriptor i crític. S'hi guanya, sens dubte, en participació activa en la construcció del gènere; s'hi perd en una necessària diversitat de mirades específiques –paradoxalment, en un temps que diu valorar més que mai la diversitat. No són pas fenòmens que hagin passat desapercebuts l'estat lamentable de la major part de la crítica de poesia o el desconeixement de la tradició del gènere. D'antuvi, predominen els favors entre amics, les ensabonades vergonyants, les carregades sense arguments, la buidor dels discursos. Altrament, el fet que la poesia funcioni com a mitjà de relació social ha fet que el present adquireixi un valor absolut també a l'hora de mirar el passat. No cal insistir en les descobertes del Mediterrani –a vegades fins i tot situant-lo a Amèrica– amb què ens obsequien periòdicament els nostres escriptors quan s'endinsen en el camp de la crítica i la historiografia. A més, s'hi afegeix el fet que la reivindicació de la individualitat i de la diversitat s'ha emprat com a coartada per evitar el domini esforçat d'una tradició compartida. En efecte, cada poeta es crea la pròpia i introdueix en la col·lectiva els seus valors. Però fins a quin punt es preocupa d'incorporar-se plenament en les tradicions aportades per altres poetes, editorials, lectors, crítics? En aquest sentit, el que en principi apareix com un enriquiment esdevé una activitat empobridora. Només mitjançant una integració d'individualitats és possible la comunicació i l'establiment de valors compartits. Mentre cada poeta empri com a mesura exclusiva la seva personal tradició i la seva personal lectura de la tradició, la literatura no assolirà mai una funció social remarcable.

Les forces generades per aquestes dinàmiques mantenen gran part de la poesia catalana en una minoria d'edat constant, en una inòpia que fa ridículs els poetes que en participen als ulls de l'erudit simplement lector. Aquest, inevitablement i per motius ben comprensibles, s'allunya d'una actualitat tan rica com empobridora. Llavors ve allò tan suat de l'«ai, és que els poetes vius no interessen els erudits, que són mòbies d'altres segles». I el peix es mossega la cua: les ressenyes dels poetes vius són encarregades a altres poetes que resulten ser, ai!, massa «vius». Tots plegats hi sortiríem guanyant si desapareguessin aquesta mena de clixés i s'imposessin la humilitat i l'honestedat entre aquells que decideixen en els mitjans de comunicació, aquells que es perceben com a creadors divins i aquells que busquen en la poesia del present les funcions que va tenir la del passat.

D'altra banda, la implicació interior en la xarxa social poètica teixida en els darrers anys pot amagar a molts dels seus actors el fet que existeix no pas com a centre, sinó només com un altre dels circuits tancats en què es desenvolupa el gènere. Els seus efectes, malgrat que sens dubte beneficien la difusió de la poesia, sem-

blen molt limitats. De fet, divulguen tan sols una certa idea del gènere durant un lapse de temps molt breu. I uns autors i uns textos que, massa sovint, en lloc de generar un interès real entre els lectors, en provoquen l'allunyament. Com en la narrativa, la major producció i circulació de poesia crea una xarxa necessària perquè el gènere compti amb una base social. Però també comporta la reacció contrària: si allò que arriba són textos onanistes, desvinculats de la tradició constitutiva de la societat a la qual es dirigeixen, dels seus interessos i de la seva sensibilitat, tant els feliços pocs com la immensa majoria se'n distancien. Queden només els lectors que són poetes i amics dels altres poetes, únics lectors. Tot el sistema es desintegra en petits cercles tancats de lectura, també, onanista. Malauradament, sovint només aconsegueix trencar aquests estrets límits qui renuncia a la poesia com a activitat lliure i autònoma. Aquell que en condiciona l'escriptura amb idees utilitàries, propagandístiques, finalistes, alienes a un art que necessita un alt grau d'especificitat si vol trobar la cambra pròpia que li permeti sobreviure. Amb aquesta renúncia es guanya un ressò social que pot acabar afavorint la poesia, però se'n perd una part essencial. L'única, de fet, que pot acabar justificant-ne l'existència.

Els gèneres: el teatre

Els darrers temps han tendit a alimentar un discurs euforitzant a l'entorn de la producció dramàtica catalana. Hi ha hagut un gran esforç per convèncer-nos que vivim el millor moment del gènere i, segons com es teixeixi el fil de la madeixa històrica, fins és possible de trobar raons prou convincents –amanint quantitats, qualitats i condicions materials en una comparativa que no s'hagi desempallegat del tot dels extemporanis prejudicis sobre la pròpia tradició– per avalar aquesta premissa. La inexcusable aliança amb els components de la representació permet, certament, traçar el dibuix d'una singladura plena de bordades i encallaments des de la gran embranzida europeïtzadora del Modernisme fins a la treballosa restitució de la postguerra, assetjada per censurens i prohibicions. En qualsevol cas, amb independència de segons quins rasers estètics, i en intersecció amb d'altres disciplines artístiques i amb d'altres fórmules d'entreteniment, el text –entès com a matriu de l'escenificable o com a pàl·lida transcripció de l'espectacle– es va mantenir i en la bona majoria de casos també es va divulgar en forma impresa, possibilitant així la coexistència del consum d'espectadors i de lectors. Encara, en el darrer tram del segle passat, quan les noves ventades artístiques esperonaven la insurrecció contra l'aburgesat i reaccionari concepte de l'autor-individu en favor de la igualitària autoria col·lectiva, i es combatien les insuficiències del logocentrisme amb la promoció d'altres vies d'expressió, el manteniment de premis i de col·leccions de teatre donava continuïtat a una escriptura que, en ocasions, fins aspirava a circular dins els carrils del

literari. Un dels guanys de l'època, avui pràcticament diluït, va ser la fluida consciència de comunitat cultural, l'apropiació naturalitzada —és a dir, l'interès de sentir com a propi— del que produïen els insulars de la península i els peninsulars de les Illes, els valencians del nord i els catalans del sud.

L'escissió entre el teatral i el literari va anar creixent fins a derrocar el prestigi del que alguns perceben com a prescindible i fins aliè als escenaris —la literatura— i a aferrar-se a una essencialització d'empelt vagament artaudià de l'escènic en el qual el discurs verbal ocupava un rang subsidiari. El director d'escena, imperiós arquitecte de la representació, en el cas que optés per incorporar el text d'altri, renunciava a exercir de mer il·lustrador per passar a gestar la «seva» particular proposta performativa. Abandonats els servilismes reverencials, la paraula de l'autor deixava de ser intocable i, convertida en funcional biela d'un engranatge més gran, podia retallar-se i recosir-se d'acord amb el missatge del director. El canvi de paradigma que impliquen l'assalt o el setge a l'autoritat del text ha significat en més d'un cas una assegurança contra la fossilització del literari, l'exploració de línies de lectura perspicaçes, atractives i vigoritzants; i la pràctica de les «reescriptures» també pot implicar un diàleg intel·ligent amb la tradició, una forma d'ecologia cultural. Les contrapartides d'aquests grans avantatges són que, en general, la catalana ha estat una tradició més aviat negligida o directament maltractada en tots aquests processos, que l'alternativa transformada en moda no sempre ha estat en mans de creadors prou aptes i que el seu predomini ha derivat, massa sovint, en un penós llescament de formes i significats.

El que va seguir el tram que, en justícia o no, se n'ha dit «la travessia del desert» de l'autor català, no ha arribat a rehabilitar mai la figura del «literat» com a valor cotitzable ni l'escriptura dramàtica com a pràctica literària suficient. La bona majoria dels dramaturgs de l'hora, tret d'honorables i minoritzades excepcions, no volen ser «gent de lletres», sinó «gent de teatre» (autors, directors i fins intèrprets en una peça); el discurs, el llenguatge, la literatura, han esdevingut eventuais suports contingents del joc teatral. Curiosament, la reorganització comercial, artística i institucional del sector de l'espectacle ha procurat múltiples estímuls (beques, borses de creació, espais d'exhibició) a l'escriptura dramàtica dels novells, i l'eixamplament de la demanda ha anat acompanyat de la multiplicació d'incubadores formatives (acadèmies, tallers, escoles, seminaris) que garanteixen la renovació de lleves autorials cada curs. Totes aquestes circumstàncies, sumades a la forrolla que durant alguns anys van fer els models dramàtics antieloqüents, han aprimat de forma progressiva la possible volada literària del text, i una rústica concepció del que sembla «natural» o simplement versemblant ha imposat la inèpcia lingüística com a ús acceptat i celebrat. La inflació de la plantilla nacional de dramaturgs també ha implantat els seus correctius: alguns dels excedentaris s'han professionalitzat en el camp del guionatge per a produccions audiovisuals, alguns dels qui ja no tenen

el carnet jove s'ocupen de l'ensinistrament de la següent ventrada de creadors, i els directors o grups que s'enyoren de segons quin tipus de gratificació estètica busquen subministrant imaginatiu i literari en la poesia o en la prosa –que troben l'aclimatació escènica idònia i el bany actualitzador, si s'escau, a través de l'intervencionisme dramaturgístic. Els anys d'aculturació literària, el desconeixement dels ressorts que construeixen les ficcions, l'absència de perspectiva històrica, la ingenuïtat o la suficiència tendeixen a espatllar més d'una i més de dues migracions artístiques d'aquesta índole, presentades tot sovint en qualitat d'actes de vindicació, commemoració o homenatge d'un literat a qui no s'ha fet prou justícia. Idèntiques limitacions, prou esteses entre el contingent de dramaturgs que escriuen en català, han afavorit que la introducció dels grans temes (la memòria, la crisi econòmica, el racisme, la violència contra les dones) desplaci les enigmàtiques taciturnitats d'uns anys sense guanyar excessiva sofisticació intel·lectual: el tractament hilarant o la perspectiva «compassionista», sentimental, es fa passar com a demostració del compromís artístic i civil d'uns creadors que, poc o molt, han fet forat i han trobat el seu públic. Un públic que també ha anat modificant expectatives i capteniments, que rarament llegeix teatre editat, i que consumeix la funció del vespre com un programa televisiu –o per retrobar-hi els seus ídols mediàtics.

Els gèneres: la crítica, l'assaig, la historiografia

Sigui com sigui, la literatura catalana ha viscut en les darreres dècades l'època de la seva major pràctica i difusió. Això també vol dir la de la seva major difuminació. El panorama que ofereix és tan vast i divers com engrescador i descoratjador alhora: viu, en definitiva. La força i l'amplitud amb què apareix són signes de vitalitat, i Internet hi ha contribuït enormement. Però arriba el dia que la vida –més encara, la cultural– només és possible amb la plena consciència de si mateixa. La disbauxa creativa i la participació igualitària en el camp literari comporten beneficis que elles mateixes s'encarreguen de contrarestar. A més, no han anat acompanyades en igualtat de condicions d'un pensament crític comprensiu, compromès i, per tant, discriminador. Poseu a un plat de la balança els discursos dedicats a una anàlisi rigorosa de la literatura del nostre temps i a l'altre plat tota la resta de discursos literaris. Aquests cauran inevitablement en el profund i fosc abisme del no-res, del qual tan sovint ens volen fer creure que han sortit i al qual és segur que, si les coses segueixen així, estan predestinats a anar a parar.

En una època on les veus públiques troben greus problemes per legitimar-se indistintament de la seva font d'extracció de coneixement, es dona el mateix valor a una gasetilla de diletant que a una ressenya de crítica especialitzada, a una llepada de col·lega que a una crítica potser equivocada però argumentada i fonamentada en

anàlisis meditades. L'existència de plataformes en què avui es considera una autèntica genialitat qualsevol text amb prou feines llegible, i en què demà es difama una aportació justament reconeguda precisament perquè el seu valor atrau molta audiència, és un dels fenòmens més nocius a què ens ha abocat la manca de coneixement, de lucidesa i d'honestedat. Veus han sorgit que reclamaven un retorn al principi d'autoritat, un nou mandarinisme literari. Però no es tracta de recuperar una imposició jeràrquica obsoleta, sinó de reconèixer les fonts i la feina d'aquells que només així poden arribar a guanyar-se una autoritat basada no en la doctrina de la infal·libilitat, sinó en el respecte per la labor constant, sostinguda i defensada racionalment. Fins i tot, a prova dels molts errors que inevitablement comporta una tasca així. Convé insistir-hi: això no ha de conduir al dit acusador que separa el cel de l'infern, sinó a un tamís discriminador evidentment plural i variable, però necessari com a tal en tota producció infinita com és la de la literatura catalana recent.

De fet, tota obra literària digna de tal nom té assumida internament aquesta labor. El pensament crític és el centre de la literatura. Qualsevol novel·la, poema o drama parteixen d'una posició inquisitiva i dialògica respecte de la tradició. Tant si l'autor ho formula explícitament en textos teòrics com si ho demostra només en la pràctica artesanal, el text literari ho és perquè adquireix i debat críticament les paraules, els continguts, les tècniques i els coneixements heretats del passat. És un altre motiu pel qual en qualsevol sistema literari resulten capitals els gèneres dedicats al coneixement profund i meditat de la tradició des de les circumstàncies sempre canviants del present. La crítica, l'assaig i la historiografia donen autoconsciència a la literatura. En són l'autoconeixement. Per això és incompreensible que tan sovint se'ls consideri gèneres subordinats, inferiors o fins i tot menyspreables, de manera explícita –quan se'ls titlla de modalitats parasitàries dedicades exclusivament a la taxonomia de cadàvers– o implícita –quan es converteix el comentari literari en una gasetilla del tot indocumentada i acrítica. Caldria qüestionar seriosament les jerarquies que eleven a l'Olimp els anomenats «creadors» per oposar-los als cucs que viuen de rosegat-ne la carronya. L'única diferència entre un poema i una ressenya, entre una novel·la i un assaig, entre un drama i un article d'història de la literatura és que són formalitzacions diferents d'un acte reflexiu i creatiu. Igualment vàlides, necessàries i socialment valuoses quan es practiquen amb compromís, respecte, coneixement i consciència; igualment patètiques quan deriven en peces insolvents, sense cap mena de solidesa. És realment estrany que aquesta consideració s'hagi de fer en una època que ja ha passat repetidament pel qüestionament de les fronteres entre gèneres, per la defensa de la idea que tot text escrit és literatura, per l'estudi de teories científiques, dietaris, epistolaris i articles periodístics com a fórmules literàries. És estrany i, tanmateix, cal fer-la. Potser és un altre símptoma dels desequilibris interns que amenacen el sistema literari català, incapaç de prestigiar tot allò que no era divinament artístic per motius molt diversos trenats a les atza-

gaiades històriques, però també a l'absència d'espais per al debat cultural, serè i documentat, en la premsa i els mitjans audiovisuals, a les animadversions gegantines en un gremi minúscul, a la indiferència (ignorant o perversa) de les institucions polítiques envers les funcions socials de la cultura acadèmica... entre d'altres raons, recents i creixents.

L'ensenyament de la literatura

Atesa la necessitat bàsica de qüestionar, inquirir i garbellar, especialment en un món en què les noves tecnologies canalitzen un accés indiscriminat a una quantitat ingent d'instruments i mitjans (in)formatius, l'esperit crític que la literatura contribueix a cultivar i a desenvolupar esdevé més important que mai. Això l'hauria de situar en una posició fonamental dins el sistema educatiu i les seves comeses. És un fet inqüestionable que, en els darrers quaranta anys –i en un enllaç directe amb la tradició dels corrents de renovació pedagògica desballestada el 1939–, l'escola catalana ha progressat en molts i diversos sentits. També ho és que la composició de les aules s'ha modificat extraordinàriament en relació amb les realitats econòmiques, socials i culturals de les persones (docents i discents) que les habiten. S'ha viscut un procés molt positiu de democratització que alhora presenta un revers força menys lluminós de reptes nous als quals s'ha donat resposta per vies que han anat canviant a tenor de les transformacions dels temps. Ara, però, tot aquest desplegament pedagògic es troba greument afectat per unes mesures governamentals que, teòricament pensades per fer front a la crisi econòmica, fan evident un projecte polític neoliberal –si no obertament *neocón*– definit, amb l'ensenyament públic en el punt de mira.

En aquest context i pel que fa a la literatura, cal tenir en compte, en primer lloc, les conseqüències de les successives reformes educatives, que, aplicades en un vaivé de modificacions constants, no han contribuït gens (i la que s'hauria d'aplicar a partir del curs vinent ho farà encara menys) a l'estabilització i a la consolidació d'un sistema de treball que procuri i garanteixi la formació de lectors literaris coneixedors de la pròpia tradició. Uns lectors que, a banda de ser capaços de comprendre, valorar i consumir productes d'altres literatures, en el decurs de la seva vida constitueixin el gruix del públic de la catalana, esdevenint-ne així pilar fonamental i condicionador. Molt lluny d'aquest ideal es troba un currículum educatiu del qual desapareix progressivament la literatura –problema greu ja denunciat per diverses instàncies des de pluralitat de perspectives sense que això hagi revertit, tanmateix, en replantejaments substancials.

Sembla irònic que la centralitat que diverses disciplines teòriques han atorgat al lector en l'acte de la comunicació literària convisqui avui, a casa nostra, amb la disminució i el desprestigi de l'activitat de llegir com a tal, i per contrast amb el crèdit

de l'activitat d'escriure. Una prova significativa n'és la proliferació de l'oferta de cursos i tallers d'escriptura, al·ludits prèviament en relació amb la literatura dramàtica i que també s'ofereixen en els altres gèneres. Suposadament emmirallats en el model anglosaxó, en alguns casos esdevenen un autèntic negoci i un mitjà d'accés al sistema literari amb beneficis constatables per a qui els fa, per a qui s'hi inscriu i/o per a qui n'explota els resultats. En el procés que engegen, però, l'ofici acaba esmussant l'art, i els productes resultants aconsegueixen, com a màxim, un cert enginy tècnic en el marc del qual les qüestions de llengua també són secundàries, perquè tot sovint la candidesa amb què s'aspira a un cert realisme i a una certa proximitat amb el públic dona llicència per a tota mena d'inèpcies. Quant a la complexitat i la sofisticació intel·lectual amb què s'arrebossen els continguts, hi ha qui n'ha indicat una cursileria general que, més enllà de com podria afectar altres cultures, aquí pot ser especialment lesiva atesa la fragilitat del coneixement de la tradició catalana.

A les aules, per contra, l'escriptura creativa hi pot entrar, com fa sovint, en el marc de propostes didàctiques complementàries a la lectura i, per tant, en benefici de la significació de les tasques literàries. En aquests casos, els objectius són estimular una vinculació motivadora de la feina escolar amb la vida «de fora» i una millor assimilació –més efectiva, més permanent– dels mecanismes constitutius dels textos i de la dimensió social del fet literari. Es vol assolir així un coneixement més comprensiu i integrat, a tots els nivells, de la literatura com a sistema. La finalitat de l'escriure, per tant, és millorar el llegir, perquè s'entén que la competència lectoliterària –la capacitat de fer sentit d'un text literari i, de retruc, de qualsevol text– hauria de ser una de les consecucions de l'escolarització obligatòria. No obstant això, hi ha grans limitacions en l'aplicació pràctica dels nous models pedagògics que apunten aquestes vies (els quals, d'altra banda, amb certa freqüència han fet més atenció a procediments que a continguts, com si els fossin independents dels què). Entre les causes d'aquestes limitacions es poden assenyalar: les marcades diferències entre les etapes educatives (en el pas de primària a secundària, sobretot), determinades en bona part per les disposicions curriculars, i els seus vincles conceptuals i formals poc definits, per no dir inexistents, pel que fa a continguts i mitjans d'aprenentatge; les mancances formatives dels docents, fruit de la pròpia experiència com a alumnes, ja d'entrada, i d'uns plans d'estudi, després, que no situen la literatura, ans al contrari, en el lloc que li correspondria, de la mateixa manera que tampoc no ho fan els currículums; o els esculls variats que plantegen la modificació del model tradicional (que ofereix seguretats i pot donar resultats bons o molt bons) i la implantació de noves maneres de treballar, demostradament rendibles a mitjà i llarg termini, però força menys vistoses pel que fa als efectes immediats i molt més exigents en termes de preparació i de dinàmica de classe.

L'educació superior també s'ha vist afectada per tots aquests fenòmens. Dels anys setanta ençà es produeix un desplegament considerable dels estudis de literatura catalana gràcies a la incursió acadèmica de la generació formada a partir dels anys seixanta –aquesta mateixa revista n'és una prova fefafent–, i també a unes llicenciatures i a uns doctorats de filologia que, progressivament multiplicats en la mesura que s'anaven creant noves universitats, van arribar a oferir un mapa inèdit en la història catalana, amb efectes indubtablement positius en la formació dels professionals del ram i, remarcablement, en la investigació (només cal constatar, per exemple, els buits que s'han omplert en els darrers quaranta anys, les edicions filològicament solvents de clàssics contemporanis i els resultats tangibles en dos camps prou diferents com la història literària o els estudis de gènere focalitzats en la literatura del país). Aquest increment formatiu i de producció de coneixement va tenir ressons directes en la divulgació –ara anomenada transferència–, i van proliferar les iniciatives de tots els ordres –cursos, conferències, publicacions, etc.– des d'àmbits diversos –editorials, institucions, associacions i entitats, etc.–, sostingudes directament o indirecta per la universitat. Aquesta aspirava així a exercir dues de les seves funcions més genuïnes: aportar nous coneixements i fer-los repercutir en el conjunt social. Almenys, fins que no vam entrar al canvi de segle i topàrem de ple amb el desprestigi total de les humanitats. Aquest ha crescut de la mà d'una disminució del nombre d'universitaris que s'hi interessin, de retallades institucionals i d'una miop magnificació de l'aplicabilitat, l'emprenedoria i d'altres mistificacions presumptament pragmàtiques. A més, la modificació continuada de disposicions oficials que condicionen tant la docència com la recerca (nous plans d'estudis, mitjans i criteris d'avaluació de la qualitat, decrets, etc.) complica *ad infinitum* les exigències d'una gestió cada vegada més burocratitzada, sovint en nom de la implementació d'unes noves tecnologies que, si bé ofereixen uns avantatges inqüestionables, també generen servituds. La universitat en general viu un procés de transformació que l'ha desproveïda, ja, dels seus aspectes constitutius d'origen. I les conseqüències d'aquest procés afecten i afectaran directament, és clar, la formació literària i els coneixements de literatura del col·lectiu social al qual cada vegada pot respondre menys.

L'edició literària

L'edició literària exhibeix, ara mateix, algunes alegries que s'emparen, com ja s'ha apuntat, en determinats nínxols de públic lector –el de les col·leccions de poesia, el de la narrativa fantàstica, el de la novel·la policíaca o el de les traduccions de clàssics universals encara per incorporar. Adonar-se de l'abast demogràfic real d'aquests bocins del mercat, tanmateix, fa tocar de peus a terra l'observador i l'obli-

ga a reconèixer que, també en el terreny editorial, al llarg dels darrers, posem, vint anys, hem anat perdent guanys que semblaven consolidats. Ara, però, hem d'assumir que, per consignar les anomalies de la producció i el consum de literatura catalana en el domini lingüístic, ja no es tracta de prendre com a referència les literatures que eren considerades «normals»: és de tota evidència que les pedres de toc de la «normalitat» i de la «normalització», conceptes massa estàtics per a la condició inestable de la postmodernitat, deixen, dia per dia i arreu, de ser operatives en tots els àmbits de la sociabilitat i del consum culturals. I això inclou el de la literatura.

De la revolució digital, l'edició literària en català n'ha rebut poc impacte i l'afectació és pràcticament inapreciable, però no pas per això deixa de ser inquietant en termes de futur. Si bé no hi ha, en la globalitat cibernètica, comparació possible entre el cas del consum literari i el cas de la música o el de l'audiovisual, que han comportat debat legal i afer fiscal de molts milions d'euros, no deixa de ser cert que el futur social de la literatura tindrà molt a veure amb la seva situació en aquesta globalitat. L'Estat espanyol és, en aquest camp, perfectament dissuasiu per la gran càrrega fiscal que imposa al llibre digital, càrrega que és, molt sovint, l'excusa per a la pirateria sense mala consciència. Aquests impediments, que ja han obligat a clausurar empreses pioneres en català, són, en el nostre cas, doblement nocius, perquè, a les traves generals, s'hi afegeix la d'un mercat lector petit que encara es redueix més si no té camp lliure per córrer. Si ara és *cool* llegir un *e-book* al metro, quants d'aquests lectors acabaran llegint un llibre en català?

En tot cas, no hem d'atribuir al gran núvol ni a la tecnologia digital cap responsabilitat en l'ensorrada, altrament previsible a partir d'un cert moment, del sistema editorial –preferentment literari– que es va anar construint a Catalunya des dels darrers setanta amb els aires de la transició –desaparició de la censura, recuperació de la lectura en català per una part de la població, creixement de la població lectora procedent de l'escola, campanyes per trobar un nou paper social per a l'escriptor, etc.–, i que va arribar al pic de l'eufòria fa cosa d'un quart de segle. D'aleshores fins ara mateix, no ha estat pas la creació la que ha tingut poques oportunitats de difusió: hi ha encara, i sobretot hi ha hagut, una gran facilitat per publicar; no s'ha mirat, tampoc, gaire prim i s'ha despatxat de tot. Paral·lelament, la ja esmentada entrada de la llengua i la literatura catalanes en l'ensenyament secundari (1982) va contribuir a una expansió editorial sense precedents que, pel que fa a la literatura –manuals, antologies, llibres de lectura, reedició en edicions assequibles d'obres que feia anys que eren introbables al mercat de llibre nou–, va suposar, i ja era hora, una certa extensió del coneixement i de la difusió –deixem-nos estar ara de garbellar fi– de la tradició pròpia.

La saturació potser no era tan previsible, però es va produir. L'escandalós eco domèstic de la crisi global ha acabat afectant tota l'activitat editora i, sobretot, distribuïdora, i ha tancat sortides a una recuperació intel·ligent de l'edició en català,

especialment en el nínxol de què parlàvem ara mateix: el de les obres i les col·leccions pensades per a l'ensenyament secundari i, ocasionalment, universitari. Hi han incidit molts factors: canvis socials i canvis progressius en el regiment dels estudis, però també la inexorable davallada de les vendes en tots els segments del mercat; els perfils dels editors, cada cop més difuminats intel·lectualment; la inestabilitat lingüística progressiva –ara en detriment del català– del «gran públic» lector; les desaparicions de llibreries i les «reinencions» de l'ofici de llibreter; finalment, la substitució de la lectura per altres possibilitats de distracció, que no és, per al tema que tractem, significativa, però que sí que ho és per al negoci editorial.

Fet fonedís, ja fa anys, el miratge del creixement, l'escena ara dominant és una altra: els gegants han xuclat el que quedava de la bombolla editorial catalana dels anys vuitanta i primers noranta. Aquests grans grups, una petita part del negoci dels quals és el llibre en català –del qual una part encara més petita és el llibre literari–, que es publica sota l'enseny de cases desaparegudes *de facto*; aquests gegants, dèiem, i un cert munt de petites editorials literàries que només tenen en comú això, que són petites –amb tot el que pot comportar de reducció de despeses–, creen un paisatge amb moltes novetats –però menys que fa uns quants anys– i amb molta reducció –de narradors contemporanis sobretot.

Però on realment la punxada de la bombolla editorial catalana ha resultat letal ha estat en l'àmbit de l'ensenyament de la literatura, que ha deixat d'interessar comercialment fins al punt que ni tan sols es reedita en condicions mínimes molt del que s'havia publicat en edicions soltes i assequibles els anys vuitanta i noranta. Aquesta retracció va començar abans de 2008. La crisi econòmica ha estat només el cop de gràcia que faltava. O la coartada, aneu a saber. El puntal de la continuïtat, que és la relació fluida amb la tradició, la seva permanent actualització –que passa per la condició d'accessibilitat–, n'ha quedat ben malmès. Ni les edicions esporàdiques ni les substitucions parcials de col·leccions, ni la publicació, si de cas, d'obres completes, no fan el fet. Ni el fan unes edicions didàctiques molt escolars que proliferen i que rebaixen cada cop més el nivell atribuït als destinataris. Fa de molt mal dir, però no hi ha signes que la situació no s'hagi d'agreujar encara més.

Llengua, literatura, cultura

Una llengua «imbècil» (en el sentit primigeni del terme, és a dir, menesterós de bastó per poder moure's), supeditada, doncs, molt més sovint que no caldria a l'acompanyament de l'«altra» llengua, és digne correlat (i a l'inrevés) d'una literatura que, per inconsciència o per deliberació, acostuma a dubtar de quins són els seus límits conceptuals constitutius, tot avenint-se, per tant, a deixar-s'hi incorporar literatura altra que l'escrita en la pròpia llengua. Això no ja sols per obra de l'assi-

milisme colonial –ara democràticament instaurat, és clar–, sinó també per obra d'algunes institucions que no vacil·len a guardonar catalans que, com a escriptors, pertanyen en exclusiva a la literatura espanyola o castellana –la *imperial*, o la *de todos*, o la de *somos quinientos millones*, etc.

En anàloga equació convé advertir sobre la manera com el deteriorament formal de la llengua parlada i col·loquial –de finalitat eminentment instrumental i operativa– es tradueix (amb interacció evidentment recíproca) en un llenguatge literari –de motivació lúdica i gratuïta– cada cop més degradat, ja sigui per baix, en mesell sotmetiment a una realitat patuesitzant, ja sigui per dalt, en un encartronament hipercorrectiu que mena a la llatinització de l'idioma.

De la coneguda interacció entre llengua i literatura, i fent referència al famós dilema que es planteja en relació amb què va ser primer, si l'ou o la gallina, es pot concloure que la llengua és el factor primigeni per obtenir una creació literària de qualitat, als resultats de la qual s'afegeixen posteriorment els elements estètics que en donen la forma definitiva. Però, aleshores, el model de llengua que caldria aplicar, on es troba? A l'escola, a les famílies, als mitjans de comunicació, a la universitat, a l'acadèmia de la llengua, als despatxos de planificació lingüística o als dels correctors? Perquè, uns als altres, tots es passen la responsabilitat, i després de moltes giragonses s'arriba sempre a la mateixa situació de partida. El que caldria, doncs, és precisar, d'antuvi, qui ha d'oferir el model adequat per conrear una literatura que mostri vessants múltiples d'acord amb els models d'ús i d'acord amb la seva distribució territorial. Perquè, és clar, no és el mateix una literatura que es proposa emprar la llengua com a vehicle d'un missatge per ser consumit, i una literatura que busca intencionadament el treball renovador de la seva matèria bàsica. I tampoc no és el mateix l'ús i el consum de la literatura en un territori que els afavoreix o en zones on l'autoritat política posa traves a un desenvolupament lliure de tots dos estadis. En qualsevol cas, si la llengua és deficitària, òbviament el resultat literari també ho serà.

Aquesta situació incerta de la llengua literària es troba agreujada per l'estandardització detectable en gran part de les propostes literàries actuals. En altres èpoques hi havia registres clarament diversificats –des d'una literatura culta, adreçada a un públic determinat, a una literatura popular, també consumible per diversos estrats socials– en nivells que es van igualant, seguint la tònica general d'altres literatures –no de totes, però–, per mor de tenir més consumidors. El resultat és una convergència no desitjable, que discrepa del que passa en altres països, on la llengua és un element primordial ja des de l'ensenyament primari, i en els quals s'ensenyen no solament els aspectes ortogràfics (necessaris) sinó també els components gramaticals i discursius essencials per desenvolupar-se correctament en una societat on la llengua és element fonamental de la comunicació i de l'organització identitària col·lectiva.

Caldria prestar comunament més atenció a aquestes qüestions –plantejar-les, discutir-les, replantejar-les– perquè, en contrapartida a la seva recurrència lingüística, la literatura contribueix a estructurar la llengua dels parlants i a vincular els constituents geogràficament diversos del territori que l’usa. És, de fet, model configurador de llengua i de representacions –per tant, de consciències–; i espai simbòlic de trobada i de construcció social –per tant, de creació del país.

Tanmateix, si es pren en consideració el temps que es dedica, a l’escola, a l’ensenyament de la llengua i de la literatura, es pot comprovar que és mínim en relació amb altres disciplines. Amb aquest tractament en l’àmbit educatiu, amb les dificultats d’una política lingüística insuficient, amb el desprestigi social de les humanitats en general, amb la desvalorització del que es considera inútil pel fet de ser improductiu a curt termini, amb els signes dels temps que donen més importància al que és visual i tècnic que als estudis literaris, no ens ha de sorprendre que existeixin les deficiències aquí detectades; potser perquè la llengua catalana i, de retop, la seva literatura, continuen en una situació endèmicament crítica. I aquesta constatació, malauradament, no implica una resolució del problema.

* * *

No serà fins al dia d’un demà més o menys distant que potser crítics i historiadors s’empescaran les fórmules que els convinguin per pensar, en funció de la seva època, quina ha estat la circumstància lingüística i literària del moment que a nosaltres ens ha tocat de viure –i de patir i, segons com, què caram!, també de gaudir. Per ara, poder escriure un editorial com el present no deixa de ser una constatació feliç: només es pot criticar allò que existeix. I la ingent feinada intel·lectual i material esmerçada pels catalans, contra els vents de la història, per crear una literatura nacional, és el que ens ha permès d’arribar fins aquí i tenir una situació viva en el temps i criticable en les seves potencialitats. Però, si tot plegat no volem que esdevingui un castell de cartes que s’ensorra, fóra bo de recordar les paraules que Joan Fuster va escriure el 1956 al seu *Diari*: «Mal senyal per a una literatura, si la societat que hauria de mantenir-la se’n desentén. I pitjor encara per a la societat si, desidiosa o versàtil, incorre en aquest descuit. La literatura, potser, arribarà a sobreviure, precària, a costa de petits sacrificis insignes; però la societat que l’abandona, la societat que renuncia a una literatura pròpia, individualitzada i individualitzadora, és ja una societat dimitida».